

Loft – bebyggelse fra 1100-tallet til i dag

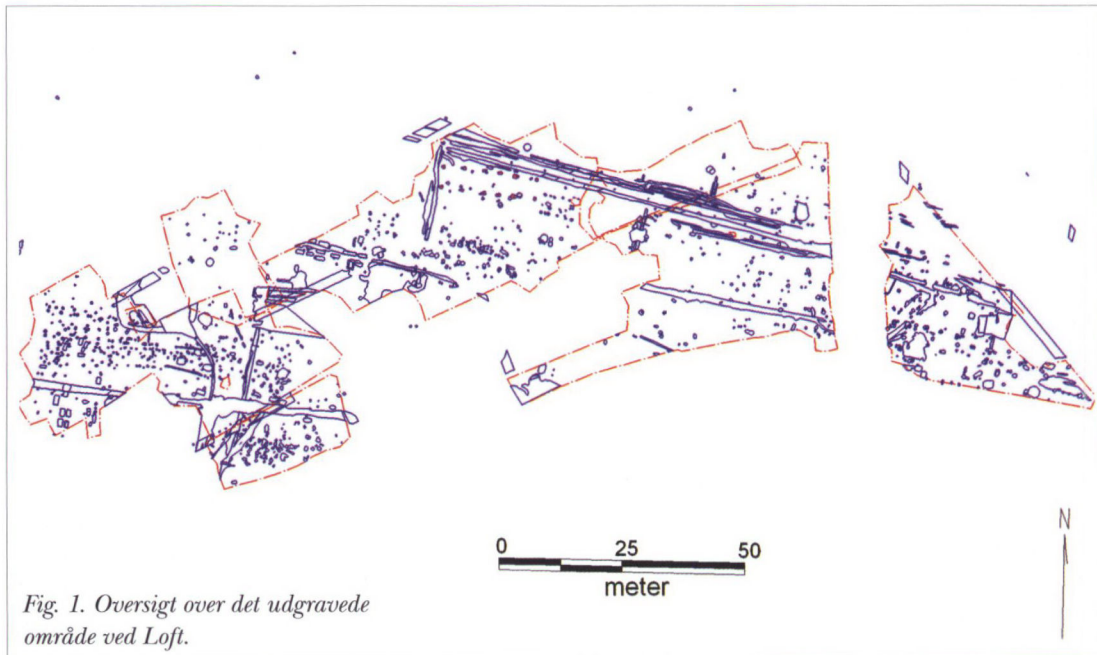
Af Kamma Marie Poulsen-Hansen, arkæolog, Sydvestjyske Museer

I forsommeren 2008 blev der ved Loft udgravet en enggårdsbebyggelse.¹ Bebyggelsessporene indikerer, at der har været aktivitet på området fra 1100-tallet og op til i dag. Udgravningen ved Loft er interessant, da den ikke bare sætter fokus på den lange bebyggelseskontinuitet, der har været i området omkring Grindsted Å, men også fordi udgravningen understreger, hvor godt skriftlige, kartografiske og arkæologiske kilder supplerer hinanden. Denne artikel er

baseret på mit magisterspeciale, som omhandler landbebyggelses struktur og færdselsens betydning for denne i Vestjylland.² I det følgende vil fokus være på resultaterne fra Loft.

Udgravningen ved Loft – fra forundersøgelse til udgravning

Området omkring Grindsted har været præget af byggemodning i de seneste år. I 2006 fandtes ved Horsbøl en stor kontinuer-

lig enggårdsbebyggelse fra ca. 1000-årene op til de gårde fra 1800-tallet, som stadig stod, da udgravningen påbegyndtes. Dette scenarie kan genfindes ved Loft, hvorfor det var ventet at finde noget. Desværre så det ud til, at 1800-tallets engvandingsanlæg og omlægning af Grindsted Å kunne have forstyrret området ganske kraftigt. Ved forundersøgelse fandtes enkelte spor af middelalderlig bebyggelse, en grube med keramik fra vikingetid/tidlig middelalder og nogle grøfter fra efter 1800, samt det vejforløb, der også sås på matrikelkortet. Desværre blev det bekræftet, at de engvandingskanaler, der ses på de høje målebordsblade, samt omlægningen af Grindsted Å havde forstyrret undergrunden.

Bebyggelsen

Ved den arkæologiske undersøgelse lokaliseredes tidligere faser af to enggårde, som i dag ligger lidt nordligere ved Varde Landevej. Fra skriftlige kilder vides det, at der har eksisteret en tredje gård i Loft ejer-

lav, og denne gård blev lokaliseret ved udgravningen. På den vestlige side af læhegnet fandtes to gårdenheder, der skal omtales nærmere nedenfor. På den østlige side af læhegnet er der fundet en eller to dårligt bevarede hustomter (figur 1). Med dårligt bevarede menes, at der kun er få vægstolper bevarede, hvorfor det kan være svært at udskille de huse, der har ligget i området. Grunden til den dårlige bevaring kan være, at området øst for læhegnet er forstyrret af omlægningen af Grindsted Å.

De to gårdenheder på den vestlige side af læhegnet er meget forskellige. Gårdsenhed 1 består af hus 1 og hus 8 (fig. 2). Hus 1 er placeret klods op og ned ad vejen, mens hus 8 er placeret parallelt med hus 1 ti meter syd for. Umiddelbart vest for hus 1 løber en grøft, og der løber en grøft umiddelbart nord for hus. Grøften nord for huset, der løber nordvest – sydøst, tolkes at være et matrikelskel. Grøften kan følges langs vejen mod sydøst. Grøften, der løber nord – syd på området, tolkes ligeledes som et matri-

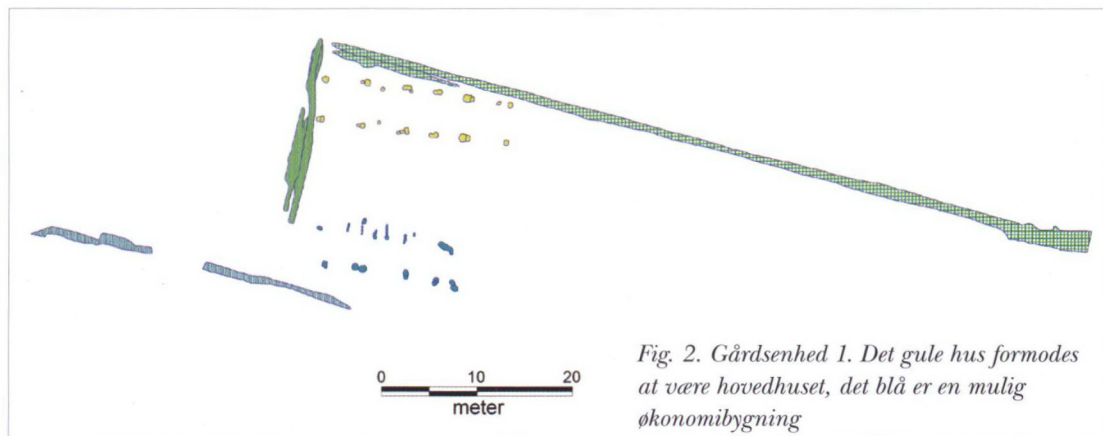

Fig. 2. Gårdsenhed 1. Det gule hus formodes at være hovedhuset, det blå er en mulig økonomibygning

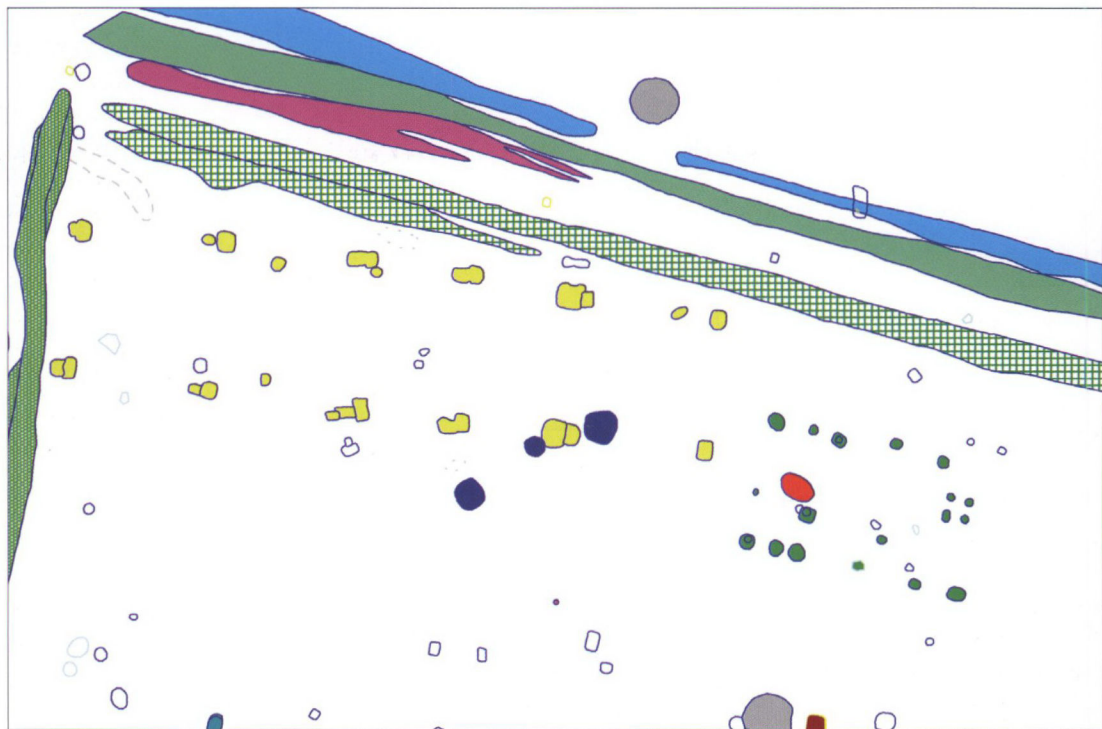

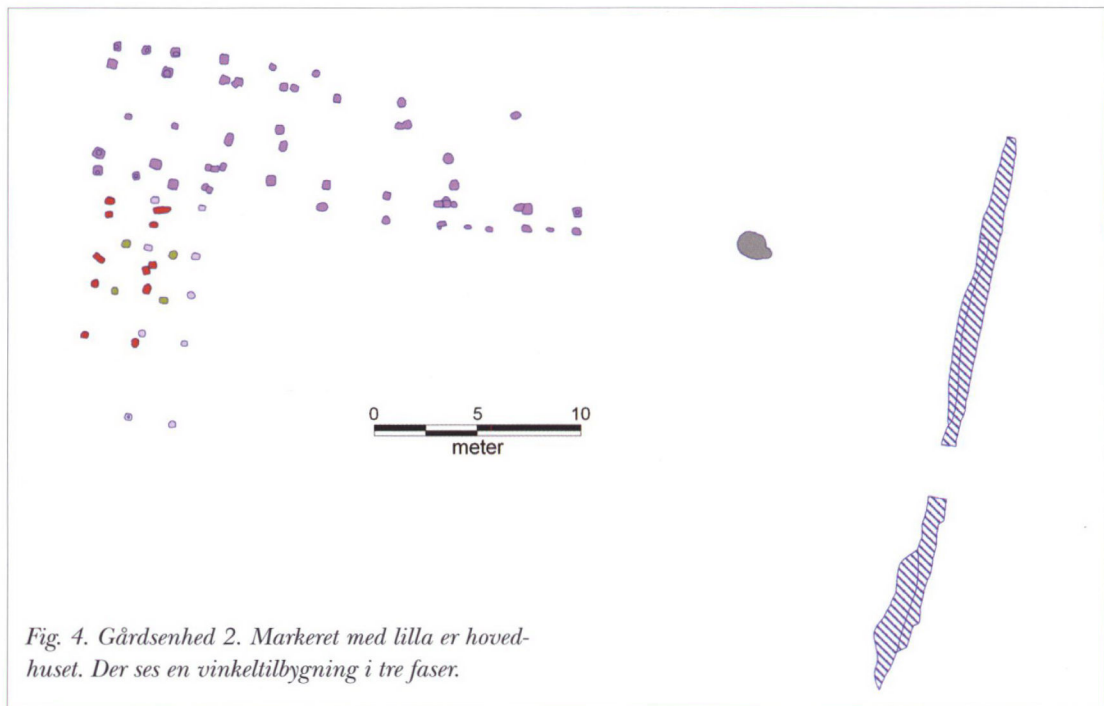
Fig. 3. Smedjen ved hovedhuset i gårdsenhed 1. Her markeret med grønt.

kelskel. Om de to grøfter løber sammen i det nordvestligste hjørne kunne ikke fastslås ved udgravningen, da undergrunden her var præget af al og grus. Den nord-sydgående grøft er interessant, da den muligvis er matrikelskellet mellem en senere fase af den vestlige gård og gården i midten. Gårdenhed 1 tolkes til at være en fase af den tredje gård på området, som udflyttedes i 1783.

Øst for hovedhuset i gårdenhed 1 ligger en smedje. Smedjens placering antyder en anden datering af smedjen end selve gårdenhed 1 (fig. 3). Denne tolkning er base-

ret på det faktum, at smedjen ligger så tæt på hovedhuset, at det ikke virker sandsynligt, at disse to bygninger har stået samtidigt. Det har været brandfarligt at have en smedje på området, og placering klos op ad et hovedhus virker ikke sandsynlig. Smedjens nærmere datering kan ikke fastslås, da der ikke er gjort fund udover slagge.

I skriftlige kilder anføres, at en Bertel Christensen, som var smed, boede på Matrikel 2A i Loft i 1748.³ Det er muligt, at den her fundne smedje hører til Bertel Christensen, men det er ligeså sandsynligt, at den er enten ældre eller yngre. I nabosognet

Ansager sydvest for Grindsted Sogn, var der omkring 1838 otte smede, som lavede hølér⁴. Det er derfor muligt, at den smedebygning, der er lokaliseret her, har været beskæftiget med smedning i mindre skala.

Gårdsenhed 2 består af hus 2 som hovedhus og hus 5, 6 og 10 som vinkeløkonomibygningen samt muligvis hus 7 som en mindre økonomibygning (fig. 4). Gårdsenheden er tolket til at være den ældste på pladsen. Hus 2 dateres til 1000-1150 (Bender Jørgensen & Eriksen 1995:19ff). Dette stemmer overens med den keramik, der fandtes i nærheden af huset. Der hører ikke umiddelbart nogle grøfter til et matrikelskel omkring denne gårdsenhed, hvilket stem-

mer overens med den kendsgerning, at det fra skriftlige kilder er kendt, at der i 1578 kun var én gård på området. Der har derfor ikke været et umiddelbart behov for markering af ejerskab.

Færdsel og bebyggelsesstruktur

I mit speciale analyserer jeg færdsel på tre niveauer for at afklare, om der er nogle sammenhæng mellem placering i landskab, vejforløb og bebyggelsesstruktur. Denne analyse er foretaget, da en udgravning ikke bare skal forstås i forbindelse med sin umiddelbare nærhed. Det er vigtigt at forstå lokaliteten i en bredere kontekst. Dette mener jeg, en analyse af færdslen kan bidrage til.

Når man beskæftiger sig med færdsel i tidligere tider, er der nogle faktorer man må forholde sig til. For eksempel er Grindsted Engsø etableret indenfor de sidste hundrede år, og ydermere har engvandingskanaler samt ny infrastruktur forandret området. Dog kan man alligevel opnå en spændende perspektivering af bebyggelsesmønstret ved Loft, hvis man ser nærmere på de øvrige hedebebyggelser, der findes i Nordvesteuropa.

De skriftlige og kartografiske kilder

Det er i den forbindelse givende at se de kartografiske kilder i forbindelse med de arkæologiske. Særligt nu, hvor det er muligt at lægge en udgravningsplan ind på et af de gamle kortværk, som nu findes i georefereret form. Konceptkortene, Ori-

ginal 1 og 2-kortene samt de høje målebordsblade er i den forbindelse nyttige. For Lofts vedkommende er Konceptkortet fra slutningen af 1700-tallet, Original 1-kortet er fra 1824, der er et Original 2-kort fra 1851 og et fra 1901. Det høje målebordsblad for området er fra 1870-erne. Kortene afspejler altså situationen i området på meget forskellige tidspunkter. Matrikelkortet fra 1824 viser situationen efter udkiftningen, som for Lofts vedkommende skete i 1783. På de høje målebordsblade ses de mange engvandingskanaler. Matrikelkortet fra 1901 gælder frem til 1976, og på dette kort ses Grindsted Å's omregulering, samt ændringen af Varde Landevejs forløb. Disse to omlægninger har haft stor betydning for ødelæggelsen af området, og er sammen med engvandingskanaler

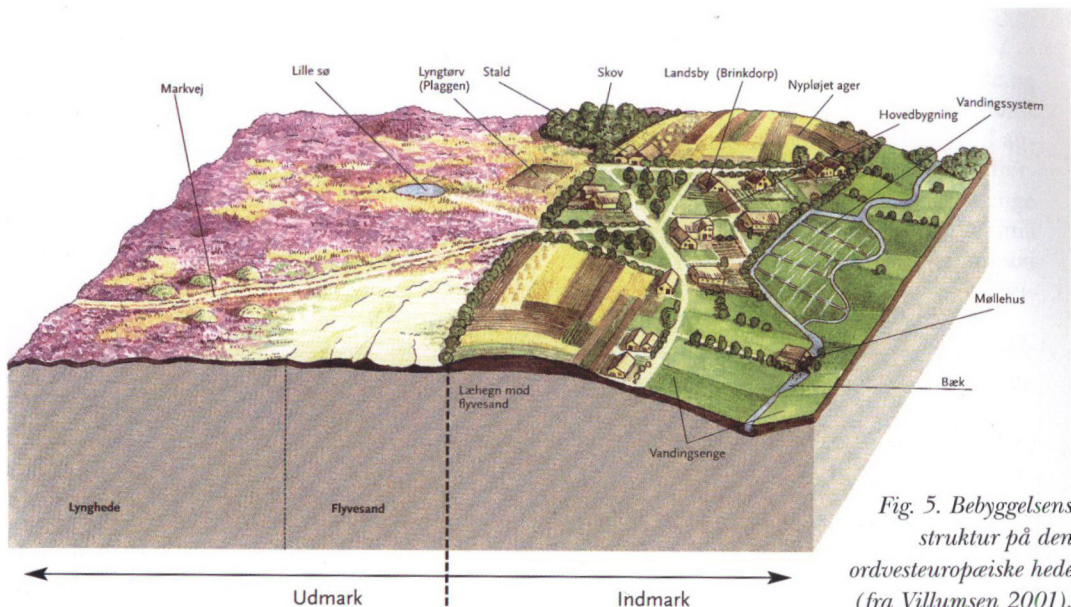

Fig. 5. Bebyggelsens struktur på den ordvesteuropæiske hede (fra Villumsen 2001).

en væsentlig årsag til, at der ikke er et fuldstændigt billede af bebyggelsehistorien i Loft.

Situationen på udgravningen ved Loft er speciel, da det vejforløb, der fandtes, matcher det vejforløb, der er at finde på Matrikelkortet fra 1824. På dette matrikelkort står i hver ende af vejens forløb anført, hvor den fører til. Mod vest står der »Varde« og mod øst står der »Veile«. Der er ingen tvivl om, at vejen i 1824 har været hovedvejen mellem Varde og Vejle over Grindsted. Dette giver mening, da begge disse byer var købstæder (Varde fra 1442, Vejle fra 1362), men det betyder ikke, at dette vejforløb ikke også kan have ført andre steder hen.

Et andet aspekt af færdsel er vadesteder. Hvad angår vadesteder i nærheden af bebyggelsen ved Loft, blev det klart ved at se på de høje målebordsblade for området, at der i hvert fald i 1870'erne har været et vadested over Grindsted Å og de fem engvandingskanaler, som kan genfindes på området. Denne opdagelse medførte en nærmere granskning af Original I-kortet, og her lader det til at, der er indtegnet et vadested. Dette vadested kan ikke genfindes i dag, da det ligger ved Engsøen og i den omregulerede Grindsted Å. Men tilstedeværelsen af et vadested i umiddelbar nærhed af bebyggelsen ved Loft angiver, at åen ikke har været en hindring for færdslen fra syd til bebyggelsen. Vadestedets umiddelbart uformelle udseende antyder, at det ikke har været brugt til omfattende færdsel ud af ejerlavet, men nok nærmere til lokal færdsel i området. Muligvis mellem Horsbøl og Loft?

Færdsel mellem de tre gårde?

Der har som nævnt været tre gårde i Loft ejerlav. Men der er ingen arkæologiske beviser for stier eller lignende mellem dem. Den tredje gård flyttede mod sydvest ved udskiftningen og fjernede sig således fra vejen. Dette må betyde, at der har været en anden vej ned til den, så de tre gårde indenfor ejerlavet kan have haft kontakt med hinanden. Dette niveau af færdsel kan være svært at håndtere, når hele ejerlavet ikke er udgravet. Dog lader det til, at bebyggelsesstrukturen ved Loft ligner den, man kan finde på heder over hele Europa. Så selvom jeg ikke kan bevise det direkte via kort eller arkæologiske kilder, kan der opridses et muligt scenarium for færdslen indenfor ejerlavet. Jeg tager udgangspunkt i Holger Villumsen illustration af bebyggelsesstrukturen i det Nordvesteuropæiske område.⁵ (Fig 5).

På figuren ses, at åen, engen, husene, vejen og ageren forholder sig til hinanden. Det ses, at der er vej og stiforløb imellem husene og ud til engen samt ageren. Disse stisystemer er ikke fundet ved Loft. Og spørgsmålet er, om stisystemerne overhovedet vil kunne genfindes arkæologisk? De vejforløb, der er fundet på pladser, som bearbejdes i nærværende arbejde, aftegner sig oftest ved hjulspor. Dette skyldes, at vejene er beregnet til den kørende færdsel, men hvad med al den gående færdsel? Det lader ikke til, at denne færdsel kan eftervises i det arkæologiske materiale. Som landskabslovene nævner, er der »private veje«. ⁶ Disse veje har lodsejeren selv råderet og vedligeholdelsespligt over. Sådanne private veje kan nok ikke eftervises i det arkæologi-

ske materiale, da de kan flytte sig alt efter behov, og højst sandsynlig ikke er konstrueret, som mange af de øvrige veje er. De private veje kan måske eftervises i en enfasset bebyggelse ved at se på områder uden spor af antikvarisk interesse. Det kunne også være, at en fosfatkartering af området kunne angive stier inde på pladsen, men en fosfatkartering af et ejerlav kan ikke lade sig gøre. Et faktum, som jeg finder det vigtigt at understrege her, er hvor tomt der var nord for det store nv – sø gående vejforløb. Det var helt tydeligt, at denne vej har været strukturerende for bebyggelsen, og det faktum, at der var tomt på denne side af vejen, kunne understøtte en tolkning af bebyggelsesstrukturen, som det ses på figuren.

Det svære i at genskabe en mulig færdsel og kommunikation indenfor et ejerlav forstærkes af at se på kort. Ser man på konceptkortet over Loft, er kun de større vejforløb indtegnet, og det samme gælder for Original 1-kortet fra området. Jeg mener ikke, der kan være nogen tvivl om, at gårdene indenfor et ejerlav, eller i hvert fald indenfor det samme nærområde har haft stier og private veje og små markveje, de har benyttet sig af i det daglige. Vadestedets placering helt sydøst i Loft Ejerlav kunne tyde på, at der var færdsel mellem Loft og Horsbøl. En anden ting, der falder i øjnene på Original 1-kortet over Loft ejerlav er matriklerne og disses størrelse. Måden, hvorpå denne ejendomsmarkering har udfoldet sig i praksis, må have haft afgørende betydning for den måde, man har bevæget sig på i ejerlavet. Dette bringer mig videre til analysen af færdslen på lokaliteten, hvor skelmarkeringerne er blevet lokaliseret.

De arkæologiske, skriftlige og kartografiske kilder

Når man arbejder i et forskningsfelt, hvor disse kildetyper er tilgængelige, bør man se på dem i forhold til hinanden. En svensk arkæolog, Anders Andréén har beskæftiget sig med dette emne.⁷ Han pointerer, at arkæologi har en komplementerende funktion, hvilket er blevet understreget i det ovenstående. I skriftlige og kartografiske kilder kan samfundet opfattes statisk, i de arkæologiske kilder kan man se dynamikken. Derfor er det vigtigt, at de tre kildetyper bliver analyseret sideordnet, og ikke opstillet hierarkisk. Man verificerer på den måde viden, man generer ikke nødvendigvis ny. Det er beskrevet, hvorledes de historiske kilder kan give nye perspektiver og derved lede undersøgelsen i en anden retning.⁸ Det kan de arkæologiske kilder også.

At bruge kort i analyser af kommunikationsstrukturer er logisk, men kræver viden om de forbehold, der bør tages i sådanne analyser. Det er vigtigt at huske på, at kort ikke afspejler den dynamik, der med sikkerhed har været i bebyggelsen, og det er et vigtigt forbehold at overveje, hvis kortmateriale benyttes i tolkninger. Data kan ikke overføres problemfrit fra konceptkortene eller original I-kortene til en arkæologisk udgravning af middelalderlig landbebyggelse. De arkæologiske, skriftlige og kartografiske kilder kan i kombination give en bred og mere nuanceret tolkning af en middelalderlig landbebyggelse, men selvom der ved udgravningerne af middelalderlig landbebyggelse er mulighed for at inddrage mange kilder, må det ikke glemmes at de forskellige kildetyper har forskellig værdi

kronologisk set. Landbebyggelsen i den tidlige middelalder er ikke indgående beskrevet i skriftlige kilder før engang i 1300-tallet, og det tilgængelige kortmateriale er fra slutningen af 1700-tallet. Derfor kan man i den tidlige middelalderlige bebyggelse kun benytte de skriftlige og kartografiske kilder til at få inspiration og ledetråde til en mere nuanceret tolkning, mens 1500tallets agrare bebyggelse er mere tilgængelig gennem kort og skriftlige kilder.

En sidebemærkning om andre fund i Loft

I 2003 fandt Gunnar Schmidt Hansen en ovnplade på gården Elisesminde (den vestligste gård på området i dag, den østlige gård benævnes Loftsgård). Ovnpladen havde været brugt som dæksel over en gammel brønd i stalden. Selve ovnpladens udformning og historie skal jeg ikke komme nærmere ind på her, da Mogens Hansen har beskrevet dette tidligere.⁹ Ovnpladen er støbt i Norge omkring 1680,¹⁰ hvordan den er endt som brønddæksel på Elisesminde, vides ikke med sikkerhed. Det må dog anslås, at ovnpladen først er endt på gården i Loft langt senere. Det er foreslået, at ovnpladen – stadig i brug på ovnen – kom til Loft i 1799 som en medgift fra Juellingsholm.¹¹ Dette er absolut en mulighed. Interessant ved historien om ovnpladen fra Loft er, at også her støder man på problematikken med flere kilder til samme fund. Det burde nemlig være muligt at finde ud af hvem, der har ejet gården, og senere hen gårdene i Loft fra 1600-1750'erne, men selv trods ihærdig forskning, er dette ikke lykkedes. Det skyldes delvist den matrikulering, der er, som ikke kan kobles til noget vi

ellers kende fra området. De fleste af beboerne kendes ved navn fra 1680'erne og fremefter, men deres bosteder kan ikke kobles til en matrikel, som vi kan genkende i dag. De første kort med en matrikulering af Loft ejerlav er fra 1824. Dog er det muligt for matrikel 2 i Loft Ejerlav at udarbejde en ubrudt ejerrække frem til i dag, men der er ikke bevaret eller udarbejdet inventarlistes, der kunne belyse, hvad der har været på gården.¹²

Afsluttende bemærkninger

Udgravningen har givet spændende perspektiver til Lofts historie som enggårdsbebyggelse – blandt andet i form af et længere tidsperspektiv. Den tidligste bebyggelse, der nævnes i skriftlige kilder er fra 1578. Denne gård kan nu muligvis dateres tilbage til den tidlige del af middelalderen. Derudover er eksistensen af den tredje gård i Loft Ejerlav blevet verificeret i de arkæologiske kilder, og dens fysiske placering er fastslået. Det er blevet påvist, at den bebyggelsesstruktur, der ses i dag, har gjort sig gældende tilbage til 1100-tallet. Åen, engen og gårdens sammentilblivelse var vigtig i middelalderen, og er det stadig i dag. Selvom området har været hede, har menneskene på stedet kunnet klare sig ganske glimrende, da bebyggelsen i løbet af 300 år, er voksede fra én til tre gårde, den tredje gård udskiftedes i 1783, og de to gårde består endnu i dag. Bebyggelsessporene på lokaliteten er på ingen måde afgrænset, og det er klart, at der muligvis ligger spor fra flere faser af bebyggelsen mod nord – afgrænset af vejen, mod syd – afgrænset af åen mod

vest. Det er ærgerligt, at bebyggelsen ikke er afgrænset, men selvom ikke alle faser af gårdene er lokaliseret, har de skriftlige, kartografiske og arkæologiske kilder i samspil, bidraget til forståelsen af bebyggelsesstrukturen i Loft. Inddragelsen af de skriftlige og kartografiske kilder og deres samspil med de arkæologiske kilder kan benyttes til at give en forståelse af nytteværdien i at se alle tre kilder i en sammenhæng i stedet for hver for sig.

»Det er landskabet og dets ressourcer, der har været bestemmende for bebyggelsesmønstret«. ¹³

Derfor er det ikke længere relevant at diskutere hvilken bebyggelsesform, der kom først; landsbyen eller enkeltgården. Det er karakteristisk for bebyggelsen på heden at holde sig til ådalene, og lægge bebyggelsen som perler på en snor med et passende antal kilometer i mellem. ¹⁴ Denne form for bebyggelse er hverken enkeltgårde eller landsbyer, men gårde med en form for dyrkningsfællesskab; mange af gårdsamlingerne omkring Loft består af et par gårde, som ligger i relativ nærhed, med et par kilometer til endnu en gårdsamling. Det fulde billede af bebyggelsesmønstret ved Loft haves ikke, men i samspil med de arkæologiske, skriftlige og kartografiske kilder kan et mere dækkende billede opnås.

Litteratur

- André, A. *Mellan ting och text*. Stockholm 1997.
 Gissel, S. Forskningsrapport for Danmark. I: *Nasjonale Forskningsoversigter. Det nordiske Ødegårdsprojekt. Publikasjon nr.1. Landbohistorisk selskab, København 1972, 1-71.*
 Hansen, M. Ovnplade fra 1600tallet, fundet på Grindsted-egnen. Fra Ribe Amt 2005.

Henningsen, P. *Hedens hemmeligheder. Livsvilkår i Vestjylland 1750-1900*. Overgaard Bøger, Grindsted 1995.

Hoff, A. *Lov og Landskab*. Jysk Arkæologisk Selskab, Aarhus 1997.

Madsen, J. Et bidrag til Grindsted Vestersogns gård – og beboerhistorie. Bind 3. Mødvig, Loft, Jerrig, Eg. Upubl. Sag nr. 546 fra Grindsted-Billund Museum 1995.

Stoklund, B. *Bondegård og byggeskik før 1850*. Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger, København 1969.

Stoklund, B. *Enkeltgårdslandskaber – skov – og hedebygder. I: Etting, V. & P. Grau Møller. De kulturhistoriske interesser i landskabet. Miljø – og Energimisteriet, Skov og Naturstyrelsen 1996, p. 61-77.*

Villumsen, H. Heden. Europas kulturlandskab langs Atlanterhavet – en særudstilling på Vorbasse Museum. *Mark og Montre 2001*, p. 33-58.

Noter

- ESM 2577-2U Varde Landevej 19/Loft.
- Poulsen-Hansen, K.M. *Det er ingen hindring... en analyse af struktur og færdsel i to landbebyggelser fra middelalderen i Vestjylland. (upubliceret speciale ved Københavns Universitet afl. 16. januar 2009).*
- Madsen 1995: s. 8.
- Henningsen 1995: s. 212.
- Villumsen 2001, s. 41.
- Hoff 1997: s. 299.
- André 1997.
- Gissel 1972: s.12.
- Hansen 2005: s.97-108.
- Hansen 2005: s.100.
- Hansen 2005: 103.
- Hansen 2005: 102.
- Stoklund 1966:61.
- Stoklund 1996: 73.

Tidligere udgivelser:

- Poulsen-Hansen, K.M. 2008. Havhingstens rejser 2006-2008; og hvordan kommer vi videre? *Arkæologisk Forum 19*, p. 28-31.
 Poulsen-Hansen, K. M. 2008. Havhingsten fra Glendalough – forsøg, formidling, videnskab? IN: Lyngstrøm, H. et al (red). *Roser fra Betonslummen. 19 arkæologiske essays*. SAXO-instituttet, København 2008, p.73-77.
 Poulsen-Hansen, K.M. 2008. To middelalderlige smedjer fra Guldager nord for Esbjerg. *By, Marsk og Geest 2008*, p. 27-37

Poulsen-Hansen, K. M. 2009. Arkæologiske undersøgelser i Sønderparken. *Bramming Lokalårbog 2009*.

Poulsen-Hansen, K. M. 2009. Nye tider? – for både museer og universiteter. *Arkæologisk Forum nr. 21*, p.27-29

Indtil flere artikler i Danske Arkæologistuderendes Landsforenings medlemsblad »Profilen«.

Kamma Marie Poulsen-Hansen, Christoffer 2 vej 16, 6000 Kolding. Født 1982. Mag. Art. I forhistorisk arkæologi fra Københavns Universitet i 2009.